

**“BOSHLANG’ICH SINIF O’QUVCHILARNING OG’ZAKI VA YOZMA NUTQINI
RIVOJLANTIRISH USULLARI”**

*Urganch Davlat Universiteti Pedagogika
Fakulteti Boshlang’ich ta’lim
yo’nalishi 3-bosqich talabasi
Kadamova Mohinur Mamurbek qizi*

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada boshlang’ich sinf o’quvchilariga insho yozish qoidalarini o’rgatish, harflarni imlo hatosiz chiroyli yozish qoidalari haqida to’liq yoritib berilgan.*

Kalit so’zlar: *Insho so’zining lug’aviy ma’nosi, tovush, fonetika, insho turlari, husnixatga etibor qaratish.*

Аннотация: *В данной научной статье полностью разъяснено обучение учащихся начальных классов правилам написания сочинений, правилам красивого написания букв без орфографических ошибок.*

Ключевые слова: *Сосредоточение внимания на словарном значении слова эссе, звуке, фонетике, типах эссе, вежливости.*

Abstract: *In this scientific article, teaching elementary school students the rules of writing essays, the rules of writing letters beautifully without spelling mistakes is fully explained*

Key words: *Focusing on the dictionary meaning of the word essay, sound, phonetics, essay types, courtesy.*

Insho haqida ma’lumot berganda “insho” so’zining ma’nosini sharqlash yaxshi natija beradi. “Insho” arabcha so’z bo’lib, uning ma’nosi “yaratish”, “bino qilish”, “qurish”, “boshlash” demakdir. Tilimizda bu so’zning ma’nosi ancha torayib, asosan, o’quvchi va talabalar tomonidan yoziladigan ijodiy yozma ish ma’nosida qo’llanadi. Insho o’quvchining ma’lum bir mavzuni mustaqil ravishda ochib bera olish, o’z fikrlarini yozma shaklda to’g’ri, ravon, savodli bayon qila olish ko’nikma va malakalarini, shu mavzu bo’yicha bilimlarini namoyish etuvchi ijodiy matn – kichik bir asardir. Yozuvchi va shoir, olim va muxbir o’zi yozadigan asar, ilmiy ish, maqolaga katta ma’suliyat bilan qaragani kabi o’quvchi ham insho yozishdan oldin unga har tomonlama tayyorlanishi lozim. Zero insho o’quvchi ma’naviyati va marifati ko’zguusidir. Unda o’quvchining bilimlari, his-tuyg’ulari, fikrlarini bayon etish ko’nikma va malakalari o’z aksini topadi. Insho asosan 3-turlidir: Adabiy insho, Adabiy-ijodiy insho, Erkin insho. Bizga birinchi sinfdan tanish bo’lgan oddiy yozma tasvirlar, rasm asosidagi hikoya turli xil maktublar ham inshoga o’xshaydi. Lekin ularni tom ma’noda insho deb bo’lmaydi. Chunki bunday yozma ishlarda o’quvchining mustaqilligi va ijodiyligi chegaralangan bo’ladi. 1. Adabiy mavzudagi insholarga o’qituvchi tomonidan dars mashg’ulotlarida tushuntirilgan va adabiyot darolarida qayd qilingan mavzular

kiradi.2.Adabiy-ijodiy mavzudagi insholarni yozishda esa,bir tomondan, darsda alohida mavzu sifatida olingan ma'lumotlar,ikkinchi tomondan,sinfdan tashqari o'quvchi o'zlashtirilgan materiallar haqida fikr yuritish talab qilinadi. Birinchi turdagi insholarni yozishda o'quvchining mustaqil fikrlashi nisbatan chegaralangan bo'ladi. Ammo bu mulohaza ularda mustaqil fikrlash talab qilinmas ekan, degan xulosaga olib kelmasligi lozim. Ikkinchi turdagi insholarda o'quvchining mustaqilligi yorqinroq seziladi.Chunki ularni yozishda o'quvchining mavzuga munosabati yetakchi ahamiyat kasb etadi.3.Erkin insholar bevosita adabiyot darslarida qayd etilmagan mavzularda yoziladi. O'quvchilar o'zlari yoqtirgan mavzularda erkin tanlagan holda yozishi mumkin. Masalan: Orzular, kasb tanlash, Vatan haqida va yana boshqa mavzular yoritib berilishi mumkin.O'quvchilar insho yozish malakasini hosil qilishlari davomida mavzu, reja, epigraf, tezis, dalil kabi terminlarning ma'nosini ham o'zlashtirib olishlari kerak.Insho 1-sinfda kichik og'zaki axborot yoki oddiy hikoyadan boshlanib,sinflar yuqori borgan sari o'quvchini o'z fikrini ifodalashga o'rgatadigan,o'quvchi shaxsini shakllantirishga xizmat qiladigan,aqlini peshlab dunyoqarashini kengaytiradigan,tafakkurini tiniqlashtiradigan,nazarini ziyratlashtiradigan ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan ish turiga aylanib boradi.Insho bola shaxsini shakllantirishda g'oyat samarali vosita bo'lib,his-hayajon uyg'otadi,aqliy mustaqillikka,fikrlashga,ko'rgan-kechirganlari va o'zlashtirganlarini baholashga,voqea-hodisalar o'rtasidagi sabab-natija bog'lanishini topishga,ularni qiyoslashga,xulosa chiqarishga o'rgatadi.Insho o'quvchini o'z fikrini tartibga solishga yo'naltiradi.Insho yozish va og'zaki hikoya qilish darsda ilgari bajarilgan ishlarning yakunidir.Inshoning darsdagi umumlashtiruvchilik roli bog'lanishli nutq sohasidagi ko'nikmalarni egallash me'yoriga qarab ortib boradi.Insho yozish uchun 2-sinfda,odatda,bir dars,ammo zarur bo'lib qolsa,ikkinchi darsdan 15-20 daqiqa,3-4 sinflarda bir yoki bir yarim dars,ayrim vaqtlarda 2 darsgacha ajratiladi.O'quvchilarni insho yozishga yo'naltirish bugungi kunda ham umumta'lim maktablari o'qituvchilari oldida turgan asosiy vazifalardan hisoblanadi.Boshlang'ich sinflarda yozdiriladigan insholarning muhim turlaridan biri kichik yoshdagi o'quvchilarning hayotiy tajribasiga asoslangan insholardir.Insho ijodiy ishning eng yuqori shakli bo'lib, maktabda alohida o'rin tutadi; barcha nutqqa oid mashqlar m a'lum mazmunda inshoga bo'ysunadi. Insho 1-sinfda kichik og'zaki axborot va ehtirosli hikoyadan boshlanib, o'z fikrini ifodalashga, o'quvchi shaxsining tashkil topishiga xizmat qiladigan, ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan jiddiy rejali aqliy ishga aylanadi. Insho shaxsni shakllantirishda foydali vosita bo'lib, his-hayajon uyg'otadi, aqliy mustaqillikka, fikrlashga, ko'rgan-kechirganlari va o'zlashtirganlarini baholashga, kuzatuvchanlikka, voqea-hodisalar o'rtasidagi sabab-natija bog'lanishni topishga, ularni qiyoslashga, xulosa chiqarishga o'rgatadi. Insho fikrni tartibga soladi, o'quvchilarda o'ziga, o'z kuchi va imkoniyatiga ishonch tug'diradi. Insho — ijodiy ish bo'lib, u o'quvchidan faollik, qiziqish, fikr biidirishni talab qiladi. Material tayyorlash, uni tartibga solish, insho kompozitsiyasi va rejasi haqida o'ylash, mantiqiy bog'lanishni belgilash, so'z, so'z birikmasini tanlash, gap tuzish va uni o'zaro bog'lash, imloni tekshirish kabi barcha murakkab ishlar o'quvchidan aqliy kuchini

to'la ishga solish bilan birga, o'z m a'naviy faoliyatini boshqarish ko'nikm asini ham talab etadi. Inshoda til nazariyasi nutq tajribasi bilan qo'shiladi. O'quvchi inshoni mustaqil, ijodiy xarakterda bo'lgani uchun, „o'ziniki“ ni yozgani uchun ham sevadi. Maktab rivojining barcha bosqichlarida bolalam ing mustaqil tuzgan hikoyasi — inshoga alohida ahamiyat berilgan. Maktablar o'quvchilar nutqini o'stirish, aqliy, ijodiy o'sishiga mo'ljallangan yangi dasturga o'tishi munosabati bilan uning ahamiyati yanada oshdi. Og'zaki va yozma inshoga o'rgatish jarayonida o'quvchilarda mavzuni tushunish va yoritish, o'z inshosini aniq fikrga bo'ysundirish, material to'plash, uni tartibga solish va joylashtirish, reja tuzish va reja asosida yozish, mazmunga va nutq vaziyatiga mos ravishda til vositalaridan foydalanish, yozgan inshosini takomillashtirish ko'nikmalari hosil qilinadi. Bulardan tashqari, „texnik“ vazifalar ham amalga oshiriladi, ya'ni matnni yozishda imlo qoidalari va husnixatga e'tibor berish, matnni xatboshidan yozish, hoshiyaga rioya qilish kabi talablarga ham amal qilinadi. Og'zaki va yozma insho material manbaiga, mustaqillik darajasiga, tayyorlash usuli, janri va til xususiyatiga qarab tasnif qilinadi. Insho material manbaiga ko'ra uchga bo'linadi: 1) o'quvchining o'zi ko'rgan-bilganlari, eshitganlari haqidagi, kuzatishlar, ekskursiyalar, o'yinlar, o'z tajribasi va boshqa jonli materiallar asosidagi insho; 2) kitob materiali, rasmlar, film, spektakl, o'qituvchi hikoyasi va boshqa manbalar asosidagi insho; 3) turli manbalar materialidan foydalaniladigan insho. Mustaqillik darajasiga, tayyorgarlik ko'rish metodiga ko'ra insho ikki turli bo'ladi: 1) sinf o'quvchilari uchun umumiy bir mavzu asosida jamoaviy tayyorgarlikdan so'ng yoziladigan insho; 2) alohida mavzu asosida yakka tayyorgarlikdan so'ng yoziladigan individual insho. Janriga ko'ra hikoya, tasvir, muhokama tarzidagi insholarga bo'linadi. Boshlang'ich sinflarda tasvir va muhokama elementlari mavjud bo'lgan hikoya tarzidagi inshodan ko'proq foydalaniladi. Inshoni tasnif qilish ta'limiy vazifalarni chuqur anglash va metodik vositalarni tanlashga, shuningdek, ish turlarini zaruriy yo'nalishda, baravar taqsimlashga yordam beradi. Boshlang'ich sinflarda yozdiriladigan inshoning muhim turlaridan biri kichik yoshdagi o'quvchilarning shaxsiy hayotiy tajribasiga asoslangan inshodir. Rasmlar va tabiatni kuzatish asosida yoziladigan insholar maktablarda tez-tez o'tkaziladi, chunki rasmlar bolalar nutqiy ijodini, tasavvurini boyitishga xizmat qiladi. Rasmlarni tomosha qilish kabi sayohatlarga chiqish ham bolalar sezgisiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Hayotning bola tarbiyasida hali uchramagan qirralari ochiladi. Rasm o'quvchilarga tanish bo'lgan hodisalarni chuqurroq anglashga yordam beradi. Insho 1-sinfda kichik og'zaki axborot yoki oddiy hikoyadan boshlanib, sinflar yuqori borgan sari o'quvchini o'z fikrini ifodalashga o'rgatadigan, o'quvchi shaxsini shakllantirishga xizmat qiladigan, aqlini peshlab dunyoqarashini kengaytiradigan, tafakkurini tiniqlashtiradigan, nazarini ziyratlashtiradigan ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan ish turiga aylanib boradi. Insho bola shaxsini shakllantirishda g'oyat samarali vosita bo'lib, his-hayajon uyg'otadi, aqliy mustaqillikka, fikrlashga, ko'rgan-kechirganlari va o'zlashtirganlarini baholashga, voqea-hodisalar o'rtasidagi sabab-natija bog'lanishini topishga, ularni qiyoslashga, xulosa chiqarishga o'rgatadi. Insho o'quvchini o'z fikrini tartibga solishga yo'naltiradi. Insho yozish va og'zaki hikoya qilish darsda ilgari

bajarilgan ishlarning yakunidir. Inshoning darsdagi umumlashtiruvchilik roli bog'lanishli nutq sohasidagi ko'nikmalarni egallash me'yoriga qarab ortib boradi. Insho yozish uchun 2-sinfda, odatda, bir dars, ammo zarur bo'lib qolsa, ikkinchi darsdan 15-20 daqiqa, 3-4 sinflarda bir yoki bir yarim dars, ayrim vaqtlarda 2 darsgacha ajratiladi.

O'quvchilarni insho yozishga yo'naltirish bugungi kunda ham umumta'lim maktablari o'qituvchilari oldida turgan asosiy vazifalardan hisoblanadi. Boshlang'ich sinflarda yozdiriladigan insholarning muhim turlaridan biri kichik yoshdagi o'quvchilarning hayotiy tajribasiga asoslangan insholardir.

Insho ijodiy ishning eng yuqori shakli bo'lib, maktabda alohida o'rin tutadi; barcha nutqqa oid mashqlar m a'lum mazmunda inshoga bo'ysunadi. Insho 1-sinfda kichik og'zaki axborot va ehtirosli hikoyadan boshlanib, o'z fikrini ifodalashga, o'quvchi shaxsining tashkil topishiga xizmat qiladigan, ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan jiddiy rejali aqliy ishga aylanadi. Insho shaxsni shakllantirishda foydali vosita bo'lib, his-hayajon uyg'otadi, aqliy mustaqillikka, fikrlashga, ko'rgan-kechirganlari va o'zlashtirganlarini baholashga, kuzatuvchanlikka, voqea-hodisalar o'rtasidagi sabab-natija bog'lanishni topishga, ularni qiyoslashga, xulosa chiqarishga o'rgatadi. Insho fikrni tartibga soladi, o'quvchilarda o'ziga, o'z kuchi va imkoniyatiga ishonch tug'diradi. Insho — ijodiy ish bo'lib, u o'quvchidan faollik, qiziqish, fikr biidirishni talab qiladi. Material tayyorlash, uni tartibga solish, insho kompozitsiyasi va rejasi haqida o'ylash, mantiqiy bog'lanishni belgilash, so'z, so'z birikmasini tanlash, gap tuzish va uni o'zaro bog'lash, imloni tekshirish kabi barcha murakkab ishlar o'quvchidan aqliy kuchini to'la ishga solish bilan birga, o'z m a'naviy faoliyatini boshqarish ko'nikm asini ham talab etadi. Inshoda til nazariyasi nutq tajribasi bilan qo'shiladi. O'quvchi inshoni mustaqil, ijodiy xarakterda bo'lgani uchun, „o'ziniki“ ni yozgani uchun ham sevadi. Maktab rivojining barcha bosqichlarida bolalarning mustaqil tuzgan hikoyasi — inshoga alohida ahamiyat berilgan. Maktablar o'quvchilar nutqini o'stirish, aqliy, ijodiy o'sishiga mo'ljallangan yangi dasturga o'tishi munosabati bilan uning ahamiyati yanada oshdi. Og'zaki va yozma inshoga o'rgatish jarayonida o'quvchilarda mavzuni tushunish va yoritish, o'z inshosini aniq fikrga bo'ysundirish, material to'plash, uni tartibga solish va joylashtirish, reja tuzish va reja asosida yozish, mazmunga va nutq vaziyatiga mos ravishda til vositalaridan foydalanish, yozgan inshosini takomillashtirish ko'nikmalari hosil qilinadi. Bulardan tashqari, „texnik“ vazifalar ham amalga oshiriladi, ya'ni matnni yozishda imlo qoidalari va husnixatga e'tibor berish, matnni xatboshidan yozish, hoshiyaga rioya qilish kabi talablarga ham amal qilinadi. Og'zaki va yozma insho material manbaiga, mustaqillik darajasiga, tayyorlash usuli, janri va til xususiyatiga qarab tasnif qilinadi. Insho material manbaiga ko'ra uchga bo'linadi: 1) o'quvchining o'zi ko'rgan-bilganlari, eshitganlari haqidagi, kuzatishlar, ekskursiyalar, o'yinlar, o'z tajribasi va boshqarilgan materiallar asosidagi insho; 2) kitob materiallari, rasmlar, film, spektakl, o'qituvchi hikoyasi va boshqa manbalar asosidagi insho; 3) turli manbalar materialidan foydalaniladigan insho. Mustaqillik darajasiga, tayyorgarlik ko'rish metodiga ko'ra insho ikki turli bo'ladi: 1) sinf o'quvchilari uchun umumiy bir mavzu asosida jamoaviy

tayyorgarlikdan so'ng yoziladigan insho;. 2) alohida mavzu asosida yakka tayyorgarlikdan so'ng yoziladigan individual insho. Janriga ko'ra hikoya, tasvir, muhokama tarzidagi insholarga bo' linadi. Boshlang'ich sinflarda tasvir va muhokama elementlari mavjud bo'lgan hikoya tarzidagi inshodan ko'proq foydalaniladi. Inshoni tasnif qilish ta'limiy vazifalarni chuqur anglash va metodik vositalarni tanlashga, shuningdek, ish turlarini zaruriy yo'nalishda, baravar taqsimlashga yordam beradi. Boshlang'ich sinflarda yozdiriladigan inshoning muhim turlaridan biri kichik yoshdagi o'quvchilarning shaxsiy hayotiy tajribasiga asoslangan inshodir.

Rasmlar va tabiatni kuzatish asosida yoziladigan insholar maktablarda tez-tez o'tkaziladi, chunki rasmlar bolalar nutqiy ijodini, tasavvurini boyitishga xizmat qiladi. Rasmlarni tomosha qilish kabi sayohatlarga chiqish ham bolalar sezgisiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Hayotning bola tarbiyasida hali uchramagan qirralari ochiladi. Rasm o'quvchilarga tanish bo'lgan hodisalarni chuqurroq anglashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qosimova K, Matchonov S, G'ulomova X, Yo'ldosheva Sh, Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. - Toshkent, "Noshir" nashriyoti, 2009, 231b.
2. Roziqov O., Mahmudov M. va b. Ona tili didaktikasi. –Toshkent: „Yangi asr avlodi“, 2005
3. K. Qosimova, S. Matjonov, X. G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva, Sh. Sariyev. "Ona tili o'qitish metodikasi" - Toshkent, "Nosir" nashriyoti, 2009
4. Q. Husanboyeva, M. Hazratqulov, Sh. Jamoldinova. "Boshlang'ich sinflarda adabiyot o'qitish metodikasi" Toshkent. "Innovatsiya-Ziyo" - 2020
5. O. Roziqov, M. Mahmudov va boshqalar. "Ona tili didaktikasi" - Toshkent; "Yangi asr avlodi", 2005